

SOĞUK SAVAŞ YILLARINDA TÜRKİYE'DE MERKEZ SAĞ İKTİDARLARIN ABD İLE İLİŞKİLERİ

Candaş Can¹

Özet

Kendi içinde birtakım farklılıklar ihtiva etse de Türkiye'de merkez sağ bir çizgi olarak tarif etmeye imkân veren bazı temel kalıplardan bahsetmek mümkündür. Nitekim Demokrat Parti (DP) tarafından inşa edilen, büyük ölçüde Adalet Partisi (AP) ve Anavatan Partisi (ANAP) tarafından takip edilen bu çizginin en temel karakteristiklerinden biri, Soğuk Savaş'ın gölgesinde filizlenen ve güçlenen anti-komünizm siyasetidir. Anti-komünizm siyaseti, bu çizginin milliyetçi-muhafazakâr çevreyle temasını sürekli olarak güçlü tutmasını sağladığı gibi; dönemin iki bloklu yapısı düşünüldüğünde, bazı dönemlerde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile kurulan yakınlığın popülerleştirilmesine de imkân tanımıştır. Nitekim bazı çalışmalar, bu çizgiyi salt ABD güdümlü bir siyaset olarak değerlendirme eğilimindedir. Bu tür değerlendirmelerde, çizginin "merkez" vasfına gerekli vurgunun yapılmadığını ifade etmek gerekir. Zira bu vasıf, bir yandan çevredeki taleplerin merkeze taşınmasına imkân sağlarken, diğer yandan merkezî bürokrasinin taleplerine karşılık sunabilmeyi de gerektirmiştir. Dolayısıyla merkez ve çevrenin çoğu zaman çatışan taleplerini bütünleştirme çabası, bu çizginin hayat hikâyesi gibidir. Bu itibarla Türkiye'de merkez sağın ABD yanlısı olduğunu veya diğer bir tabirle istikrarlı bir biçimde Vaşington yolunda gitmek istediğini iddia etmek yerine, bu yolculuğun merkez ve çevrenin almış olduğu ideolojik pozisyonlar doğrultusunda gerçekleştiğini düşünmek daha makul görünür. Nitekim bu çalışmada öncelikle çizginin temel kalıpları sorgulanmakta ve daha sonrasında Soğuk Savaş yıllarında büyük ölçüde DP, AP ve ANAP tarafından temsil edilen çizginin Vaşington yolculuğu sözü edilen çerçevede analiz edilmektedir.
Anahtar Kelimeler: merkez sağ, Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi, Türkiye-ABD İlişkileri

THE CENTER-RIGHT GOVERNMENTS RELATIONS WITH US DURING THE COLD WAR PERIOD IN TÜRKİYE

Abstract

While it contains some differences, it is possible to define the center-right as a line in Türkiye. One of the fundamental characteristics of this line, which was built by Democrat Party (DP) and largely followed by Justice Party (AP) and Motherland Party (ANAP), is the anti-communism that flourished and strengthened under the shadow of the Cold War. The politics of anti-communism not only enables this line to keep its contact with the nationalist-conservative periphery constantly strong, but also,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ccan@sinop.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6391-3067

it allows for the popularization of the rapprochement with the United States of America (US) in certain periods. Some studies tend to evaluate this line as purely US-oriented. In such evaluations, the "center" characteristic of the line is not given the necessary emphasis. This characteristic not only enables the demands of the periphery to be transferred to the center, but also it responds to the demands of the central bureaucracy. Therefore, the effort to integrate the often-conflicting demands of the center and the periphery is the main determiner of this line. In this context, instead of claiming that the center-right in Türkiye is pro-US, it seems more plausible to think that this politics has taken place in line with the ideological positions taken by the center and the periphery. As a matter of fact, this study firstly examines the basic patterns of the line and then analyses its Washington journey during the Cold War, within the mentioned framework.

Keywords: center-right, Democrat Party, Justice Party, Motherland Party, Türkiye-US Relations

1. Giriş

Metaforik olarak merkez sağ, soldan sağa uzanan bir doğrusal siyasal yelpaze kurgusunda “sağ uç” ile “merkez” arasında kalan ve elbette merkeze yakın olan siyasal eğilimlere karşılık gelir. Yani bu eğilimler için ılımlı sağ, ortanın sağ² gibi etiketlemeler de yapılabilir. Tabii ki daha çok Batı siyasallığını açıklayan bu kurguda merkez, sağ ve solda temsil edilen iki uç eğilimin ortasındaki bir uzlaşma alanıdır (Bobbio, 1999: 52). Türkiye’de ise bir uzlaşma alanı olarak merkezden bahsetmek güçtür. Türkiye’nin kendine özgü tarihsel tecrübesi, merkezin daha çok bir mücadele alanı olduğu izlenimini verir³ ki bilhassa merkez sağ hareketlerde bu mücadelenin izlerini görmek mümkündür (Can, 2023: 14-15). Burada Şerif Mardin (2006: 37-78)’in merkez-çevre yaklaşımına başvurursak; Türkiye’de merkez sağ, merkezin gereklilikleri ile çevrenin talepleri arasında salınan ve bundan kaynaklı çelişkileri çözmeye çalışan bir siyaseti yansıtır. Biraz daha açarsak bu siyaset çizgisi, kurucu laik-Batıcı-Kemalist ilkeler ile bunlarla çoğu düzlemde çelişen İslâmî-muhafazakâr değerleri ihtiva eden karmaşık bir ideoloji demeti sunmaya çalışır. Yani bir yandan merkezin “muasırlaşma” idealinin peşinden gider, ancak diğer yandan merkezî tahayyülden tamamen zıt bir biçimde çevrenin siyasal, ekonomik ve kültürel

² Ortanın sağ terimi Türkiye’de çok popüler bir kullanıma sahip olmamıştır. Ne var ki 1965 sonrası ortanın solunun ne olduğunu izah etme uğraşında olan İsmet İnönü ve Bülent Ecevit’in ortanın sağ terimini kullandıkları görülür. Örneğin İnönü 1965 seçimleri nedeniyle yaptığı radyo konuşmasında, “Toprak Reformu’nda karşımızdaki büyük parti AP ile bir noktada aynı haldeyiz. İkimizin de yüreği paralanıyor, topraksız nasıl toprak sahibi kılalım diye. Onların yüreği paralanıyor, büyük toprak sahibini hep nasıl öyle muhafaza edelim diye. Ortanın solu ile, ortanın sağ arasındaki fark budur.” (Akt., Turhan, 2004:145) ifadelerinde bulunarak AP ile ortanın sağını eşitler. Bülent Ecevit (2009: 22)’e göre de “Ortanın sağında tutucular (muhafazakârlar) vardır. Bunlar, toplum yapısında değişiklikler olmasından ürkerler. Her şeyin olduğu gibi kalmasını isterler. Kimi doğuştan tutucu olduğu için kimi de var olan durumu güçlü ve egemen zümrelerin çıkarlarına uygun bulduğu ve o çıkarların bozulmasını istemediği için her türlü yeniliğe, devrime, reforma karşıdır.”

³ Türkiye’de uzlaşma dayalı bir merkez siyasetin nasıl ve neden kurumsallaş(a)madığına ilişkin oldukça katkı sağlayıcı bir sorgulama için bkz. (Çınar, 2009)

taleplerini merkeze taşır.⁴ Buradan hareketle, Yüksel Taşkın'ın da ifade ettiği gibi, tam olarak ne geleneksel ne de modern olan bu siyasetin gücü; bunlar arasında salınmasına dayanan melez niteliğinden kaynaklanır (Taşkın, 2009: 458).

1965 seçimlerine gidilirken Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) lideri İsmet İnönü ortanın solunda olduklarını beyan ederken, Adalet Partisi (AP) ve tabi ki lideri Süleyman Demirel bu beyana “ortanın solu Moskova yolu!” karşılığını verir. Bağlantısızlar Hareketi istisnası bir kenarda dursun ya Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ya da Sovyetler Birliği'nin (SSCB) yanında saf tutmanın bir zorunluluğa dönüştüğü bu dönemin koşulları göz önüne alındığında, AP'nin bu söylemi: “O halde ortanın sağı Vaşington yolu mudur?” şeklinde bir soru sorma imkânını verir. Bu soruya biraz aceleci bir tavırla cevap verildiğinde, Türkiye’de merkez sağ siyaset çizgisinin ABD güdümünde bir siyaset yürüttüğü, yani Ankara-Vaşington arasındaki taşları döşediği iddia edilebilir. Ne var ki Türkiye’nin bu dönemdeki ABD yanlılığını sadece bu çizgiye mal etmemek gerekir. Zira bu çizgiyi inşa eden ideolojik dinamiklere bakılırsa, durumun bu kadar basitçe ele alınamayacağı ortaya çıkar. Birçok çalışmada, bu çizginin “merkez” vasfından daha çok “sağ” vasfına vurgu yapıldığı söylenebilir. Tabi ki bu vurguda kayda değer bir haklılık payı bulunur. Çünkü belirtildiği gibi bu çizgi milliyetçi-muhafazakâr değerleri popülerleştirerek merkeze taşımıştır. Bununla birlikte bir başka açıdan bu çizgi; rejimin sacayaklarına tutunmayı hiçbir zaman ihmal etmemiş, dış meselelerde de bazı istisnalar dışında merkezin tayin ettiği sınırların dışına çık(a)mamıştır. Dolayısıyla Soğuk Savaş döneminde Türkiye-ABD ilişkilerindeki etkisi bakımından, merkezî güçlere ve tabi ki bu güçler içerisinde merkezî değerleri koruyan ve kollayan askerî bürokrasiye birincil konum atfetmek daha makul görünür. Ayrıca Türkiye’de merkez sağın ABD’ye yakınlaşma ve bazen de bir adım uzakta durma tutumlarını belirleyen etkenler olarak, çevrenin fabrika ayarı haline gelmiş anti-komünizm ve özellikle 1970’lere doğru yükselen anti-Amerikancı eğilimin etki gücünü de yadsımamak gerekir. Nihayetinde Türkiye’de merkez sağ çizginin Vaşington yolculuğu da merkez ve çevrenin taleplerinin bazen örtüştüğü, bazen de çeliştiği engebeli bir arazide gerçekleşir.

Çalışmada bu yolculuğun genel karakteristiği, çizginin tarihsel değişimi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu yolculuk üç dönem şeklinde incelenmektedir: Bunlardan birincisi Türkiye’de merkez sağın doğuşu olarak görülebilecek 1950-1960 arası Demokrat Parti (DP) dönemi, ikincisi Türkiye’de merkez sağın olgunlaştığı, ancak bir o kadar da bocaladığı 1961-1980 arası AP dönemi ve son olarak üçüncüsü de Türkiye’de merkez sağın özgünleştiği, yani merkez tarafından belirlenmekten ziyade kendi ilkelerini merkeze taşımaya başladığı 1983-1991 arası Anavatan Partisi (ANAP) dönemidir. Bu üç dönemin Vaşington yolculuğu, içsel ve dışsal dinamiklerin tayin ettiği sınırlar

⁴ Türkiye’ye özgü bir siyasal yelpaze geliştirme denemesine dayanan çalışmamda, Türkiye’de merkez sağın Batıcılık ile İslamcılık arasındaki mücadelesinin “pansuman alanı” olduğuna yönelik yürütmüş olduğum tartışma için bkz. (Can, 2023: 14-15)

bağlamında farklılıklar gösterir. Yine de kaba taslak bir çerçevede ele alınırsa; bu yolculuğun birinci döneminde neredeyse sorunsuz, ikinci döneminde fazlasıyla zahmetli ve son olarak üçüncü döneminde de yine sorunsuz geçtiği görülür. Bu dönemsel farklılaşmalar Soğuk Savaş koşullarındaki değişimlerden kaynaklı olduğu kadar, Türkiye’de merkez sağın kendi içsel dinamiklerinden de kaynaklanır. Dolayısıyla, öncelikle Türkiye’de merkez sağı bir çizgi olarak değerlendirmeye imkân veren temel kalıplardan bahsetmek bu noktada iyi bir başlangıç noktası olabilir.

2. Türkiye’de Merkez Sağ Çizginin Genel Tasviri

Türk entelijensiyası ve siyasetçilerin geneli, 1940’lara değin sağ ve sol terimlerine oldukça yabancı görünür. Türkiye’de bu terimler, Soğuk Savaş’ın etkisiyle siyasal hayata nüfuz etmeye başlar. Nitekim Soğuk Savaş heyulası, Türkiye’de sağ-sol ayrımının hem ortaya çıkması hem de olgunlaşmasında sürekli olarak geri planda bulunur. Bu sürecin başlarında bir yandan Türkiye’nin Doğu Bloku ile bütünleşmesini arzu eden Marksistler, diğer yandan anti-komünist eğilimli Turancılar rejim tarafından açık bir tehdit olarak görülür. Nitekim rejimin bu hareketleri “aşırı-sol” ve “aşırı-sağ” olarak tarif etmesinden sonra, sağ ve sol terimleri Türkiye’nin siyasal lügatinde zamanla popülerlik kazanır (Demirel, 2009: 416). Türkiye’de merkezin sağ ve solu da Soğuk Savaş ikliminde olgunlaşan bu iki uçtan yoğun bir biçimde etkilenir.

Türkiye’de siyasal hayatın yaklaşık son 70 yıllık serüvenini takip eden bir gözlemci, burada en çok merkez sağın ayak izlerini bulur (Kaynar, 2021). Kendi içinde birtakım devamlılıklar ve kopukluklar ilişkisi sergileyen bu siyaset çizgisi, Türkiye’de iktidar alanının temel belirleyicidir. Bu çizginin genel niteliklerini sorgulamadan evvel, Türkiye’de “merkez sağ” tanımlamasının muhatapları tarafından neredeyse hiç kullanılmadığını ifade etmek gerekir. Aslında Türkiye’de genel olarak sağ siyasetin böyle bir eğilimi söz konusudur. Bu hareketlerin neredeyse tümü; kendisini sağ olarak tanımlamak yerine milliyetçi, muhafazakâr, mukaddesatçı vb. tanımlamaları kullanma eğilimi gösterir (Taşkın, 2009; Demirel, 2009).⁵ Türkiye’de sağ, çoğunlukla solun rakibi için uygun gördüğü bir sıfat olması nedeniyle, edilgen bir konumlanmaya karşılık gelir (Buçukcu, 2021: 21-22). Ayrıca Türk sağ, sola nazaran çok daha çetrefillidir. Nitekim tarihsel süreçte milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslâmcılık arasında gezinen Türk sağını (Bora, 2018b) net bir biçimde tarif edebilmek mümkün değildir. Özellikle bazı merkez sağ hareketlerde ortaya çıkan liberalizm damarı, Türk sağının bu çetrefilli yapısını daha da kemikleştirir.⁶

⁵ Bu iddianın en önemli istisnalarından birini Ferruh Bozbeyleli’nin liderliğinde AP’den ayrılan bir grup tarafından kurulan Demokratik Parti oluşturur. Bu parti, kendisini açıkça “demokratik sağ” olarak tanımlamıştır (Buçukcu, 2021: 23).

⁶ Türkiye’de muhafazakârlık ve milliyetçiliğin liberalizm çerçevesinde değerlendirilmesine yönelik katkı sağlayıcı bir analiz için bkz. (Beriş, 2018) Bu konuda Taşkın (2009: 455), Özal döneminde Türkiye’de sağın kavramsal olarak liberal(izm) alerjisinin kırıldığına; ancak hâlen liberalizmin sağ içerisindeki ağırlıklı veya açık bir sıfat olmadığına işaret etmektedir. bkz.

Konuyu geniş bir tarihsel çerçevede ele alan birçok çalışmada, Türkiye’de merkez sağın kökenleri; Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübelerine dayandırılır (Başkan, 2011: 153). Zira bu hareketler, bürokratik merkezin dışında kalan çevrenin toplanma alanlarıdır (Mardin, 2006). Ancak günümüz Türkiye’sindeki sembolik karşılığı üzerinden, merkez sağın ilk temsili olarak çoğunlukla DP görülür. DP’nin “merkez” olması, kurucu ideolojiyle bütünleşmiş bir yönetim kadrosundan; “sağ” olması da tek parti döneminde dışlandığını düşünen taşradaki geleneksel otoriteler ve dinî kesimlerin önemli bir kısmınca desteklenmesinden ileri gelir. Belli özgünlükler taşımalarına rağmen; onu takip eden AP, Demokratik Parti (DemP), ANAP, Doğru Yol Partisi (DYP) gibi hareketler için de benzer bir durum söz konusudur.⁷

Türkiye’de merkez sağın bir çizgi olarak görülmesine imkân veren bir takım ortak siyaset kalıplarından söz edilebilir. En başında bu çizgideki hareketler, çoğunlukla kendilerini millet/halk iradesinin gerçek temsilcisi olarak takdim etme eğilimindedirler (Mert, 2007). Kucaklayıcı olduğu iddiasıyla “millet egemenliği”, “millet iradesi”, “millî irade” vb. söylemlere sıkça başvuran bu çizgi, aslında halk ile çoğunluk kategorilerini eşitleyerek dışlayıcı denilebilecek bir siyaset tarzını takip eder. Burada millet ya da halk, Türk sağının genelinde rastlanan eğilimle paralel olarak, “sınıfsız ve kaynaşmış” bir kitle olarak görülür (Cengiz, 2021: 165-167). Bu itibarla Kemalist halkçılık ile merkez sağın millî iradeci popülizmi (Bora, 2020a) arasında bir devamlılık ilişkisi bulunabilir. Ancak Kemalizm’e kıyasla merkez sağ çizgide halkın, daha çok geleneksel ve dinî öğeler üzerinden işlendiğini hatırd tutmak gerekir. Ayrıca Kemalist halkçılık, halkın talep ve beklentilerini doğrudan merkeze taşımanın aksine; daha iyi, doğru ve güzel olduğu düşünülen merkezî bilgi ve değerlerin çoğunlukla bir rıza ilişkisi aranmadan halka sunulması -veya buna muhalif olanlara göre dayatılması- çabasına dayanır. İlkey Sunar (1985: 2080)’ın ifade ettiği gibi, DP ise halkçılığı kısmen sorgular; ancak “...halkçı söylemi oluşturan ilkelere halkın siyasal katılımını da içeren popülist bir yorum getir[ir]”. Bu yönde bir eğilimi, DP çizgisini takip eden hareketlerde de gözlemek mümkündür.

Soğuk Savaş yıllarında tırmanan anti-komünizm, Türkiye’de merkez sağ hareketlerin bir diğer buluşma noktasıdır (Buçukcu, 2021: 24). Bu çizginin imtiyazsız-kaynaşmış millet/halk tasavvuru, anti-komünizm propagandasına önemli bir hegemonik güç kazandırır. Bu çizgideki serbest piyasa ekonomisi yanlılığının da bu yönde bir millet/halk tasavvuru üzerinden meşrulaştırıldığı söylenebilir. Mete Kaan Kaynar (2021: 309)’ın yerinde tespitinden yararlanırsak, genel olarak Türk sağının ve tabii ki

⁷ Günümüzde bu çizgiyi takip etme iddiasında olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), bu siyaset kalıbına benzemekten daha çok onu kendisine benzetmiştir. Dolayısıyla bu hareket, Türkiye’de merkez sağı daha belirgin bir İslâmî kimlik üzerinden kuşatması ve onu tamamen dönüştürmesi nedeniyle daha özgün bir yerde durur (bkz. Taşkın, 2009, ss. 468-470).

merkez sağıın “komünizm tehdidi” retoriğı, bir yönüyle sağıın ABD ve küresel kapitalizmle kurulan eşitsiz ilişkileri maskeleyerek kendisini ülkenin koruyucu ve kollayıcısı olarak takdim etmesine imkân tanır. Kaynar’ın, küresel kapitalizme koşulsuz şartsız entegre olma çabasını tüm merkez sağ çizgisine mâl etmesinde bir haklılık payı bulunmasına rağmen, bu konuya biraz daha ihtiyatlı yaklaşmanın en azından merkez sağ çizgideki birtakım kopuklukların teşhis edilmesine katkı sunacağı söylenebilir. Nitekim ANAP’a kadar bu çizginin Kemalist devletçilikle çok derin bir probleminin olmadığını, daha çok bu politikada birtakım esnemeler gerçekleştirmek istediğini; yani merkezî değerlerle barışık düzlemde bir “mahcup liberal” ekonomi politikası benimsediğini de akılda tutmak gerekir. Örneğın Demirel’in hiç kimsenin üretmediğı mal ve hizmetlerin devlet tarafından üretilmesi, herkesin üretebildiğı mal ve hizmetlerin de devlet tarafından üretilmemesi yönündeki yaklaşımı (Demirel, 2018: 567) ile Özal’ın devleti ekonomik alandan neredeyse tamamen dışlayan neoliberal ekonomi yaklaşımı (Bora, 2018a: 596-600) arasında belirgin bir farklılaşma bulmak mümkündür. Bu farklılaşma, ANAP ve DYP’nin 1980’lerin sonundan itibaren giriştiğı iktidar mücadelesi sürecinde netlikle gözlemlenebilir (Ertan, 2021: 969-971).

Nihayetinde Türkiye’de merkez sağ çizgisi Soğuk Savaş’ın inşa ettiğı politik atmosferde filizlenir ve bu süreçte cereyan eden hadiselerle şekil alır. Bu çizginin merkez ve çevre arasında salınmasını gözlemek için söz konusu dönemdeki söylem ve politikalarına odaklanmak oldukça elverişlidir. Bu çizgiyi salt ABD yanlısı olarak etiketlemek ve bazı dönemlerde böyle görünse bile bunu sadece ona mâl etmek yerine, çoğu zaman merkezî ve çevresel taleplerin örtüştüğü bir alanda siyaset yürüttüğünü düşünmek daha akla yatkındır. Keza bu çizgi ile ABD yanlılığı arasında peşinen bir bağlantı kurmak, özellikle 1970-1980 arasında ABD aleyhine uygulanan bazı politikaların açıklanmasını imkânsız kılar.

3. Merkez ve Çevre Arasında Salınmak veya Savrulmak: DP’nin Soğuk Savaş’la İmtihanı (1950-1960)

Soğuk Savaş’ta Türkiye’nin neden Batı Bloku’nda yer aldığına ilişkin birçok neden sıralamak mümkündür. Bunlar arasında en bariz görüneni, rejimin de sıkça dile getirdiğı üzere, SSCB tehdidinin savuşturulmasıdır. Ancak konu daha geniş bir tarihsel çerçeveden ele alındığında, bu konumlanışın zaten Osmanlı-Türk modernleşmesinin istikametiyle büyük bir uyumluluk arz ettiğı görülür. Şöyle ki Tanzimat Dönemi’nden Cumhuriyet’e değin askerî ve sivil bürokrasinin gerçekleştirdiğı reformlar; siyasal, iktisadi, kültürel vd. alanlarda Batı’yla entegre olma çabasını yansıtır. Soğuk Savaş sürecinde de Batı Bloku’nun lideri haline gelmiş olan ABD’nin yanında yer almak dışında bir alternatifin merkezî değerleri özümseyen siyasetçiler, bürokratlar ve entelektüeller tarafından neredeyse hiç dillendirilmemesi bu bağlamda şaşırtıcı değildir. Zira Tanıl Bora’nın da işaret ettiğı gibi, bu zümre

“Amerika’yı modernizmin yeni merhalesi ve modernleşmenin asrî yöntemi olarak da” görür (Bora, 2020b: 157).

Nitekim CHP döneminde Türkiye, bu savaşta ABD’nin yanında yer aldığını açıkça ilan eder. ABD de Türkiye’yi önemli bir müttefik olarak görür ki Truman Doktrini ve Marshall Planı’na Türkiye’nin dahil edilmesi bu yaklaşımın en bariz göstergeleridir. CHP iktidarı, Türkiye’nin Batı’daki konumunu iyice sabitlemek amacıyla, NATO’ya üyelik girişiminde de bulunur, ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanır. Nihayetinde CHP dönemindeki Batı Bloku yanlısı dış siyaset; DP tarafından da neredeyse bire bir takip edilir ve hatta daha da kemikleştirilir. Nitekim 1949’da CHP’li Nihat Erim’in Türkiye’nin yakın gelecekte “küçük Amerika” olacağına yönelik söyleminin (Cumhuriyet, 1949) 1957’de Celal Bayar tarafından da tekrar edilmesini (Cumhuriyet, 1957) bu devamlılık ilişkisi çerçevesinde okumak mümkündür. Ancak ilginç bir biçimde günümüze değin bu söylem sadece DP’li siyasîlere atfedilmiştir.

1950’de Kore Savaşı’na asker gönderilmesi, DP iktidarının dış politikadaki ilk mühim kararıdır. Bu mevzuda meclisteki iktidar ve ana muhalefet grupları aynı yerde konumlanır ve söz konusu süreçteki tartışmalar kararın esasından çok alınma usulüne ilişkindir (Varel, 2019: 217-218). DP nazarında bu karar, NATO’ya katılım çabalarını güçlendirecektir. Nitekim Türkiye 1952’de NATO’ya davet edilir. DP’lilere göre NATO’ya bundan önceki katılım çabalarının başarısızlıkla sonuçlanmasının nedeni, CHP’nin Batı’ya güven vermeyen siyasetidir (Özcan, 2019: 111-112). Bu dönemde CHP’nin birçok dış meselede DP’ye verdiği destek açıkken, Başvekil Adnan Menderes başta olmak üzere DP’lilerin bu gibi hadiseleri sadece hükûmetin başarıları olarak sunma çabası dikkat çekicidir (Özcan, 2019: 99).

DP, çoğu konuda rejimin temsilcisi olan bir parti görünümü verir (Koca, 2019). Örneğin CHP döneminde sıkça başvurulmuş anti-komünizm söylemi, bu dönemde de sürdürülür ve “aşırı sol cereyanlar” DP nazarında da bir rejim tehdidi olarak ele alınır (Bora & Ünüvar, 2019: 159-160). Hatta DP döneminde gerçekleşen birçok olayın faturası, ilgili olsun ya da olmasın “solculara” kesilir (Demirel, 2009: 417). Aslında DP, CHP’nin iç ve dış düşman şemasını neredeyse aynen takip ediyor görünür; ancak ondan farklı olarak, merkez ile çevrenin talep ve beklentilerini ustalıkla bütünleştirir. Şöyle ki Millî Şef döneminde halkın bilmesi ve akıl yürütmesinin gerekli görülmediği dış meseleler, DP döneminde popülerleştirilir ve kamuoyunda tartışılır hale gelir (Özcan, 2019: 98). Böylece merkez, çevrenin talepleri doğrultusunda biçimlenen bir siyaset alanına dönüştürülür. Artık Batı’nın yanında olmak isteyen sadece askerî ve sivil bürokrasi değil, aynı zamanda dinini korumak için komünizmle mücadele edilmesi gerektiğini düşünen halktır. ABD ziyareti dönüşünde Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın bir millî bayram havasıyla karşılanması, DP’nin bu konuda izlediği siyaseti nasıl popülerleştirdiğini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil eder (Erdem, 2019). DP’nin bu hegemonya yönlü siyasetinde kayda değer bir başarı yakaladığı

söylenbilir. Tabi ki bu başarının sağlanmasında DP'nin Arapça ezan yasağını iktidara gelir gelmez kaldırması önemli bir sembolik işleve sahiptir (Mert, 2007: 20). Nitekim dinî konulardaki icraatlarıyla (İmam-Hatip Okulları'nın açılması, din dersinin zorunlu hâle getirilmesi vb.) DP, zamanla halkın önemli bir kısmında "İslâm'ı kurtaran parti" olarak görülmeye başlar (Koca, 2019: 301-304). Dolayısıyla halkla kurulan bu hegemonik bağ, DP'nin dış politikadaki adımlarını İslâmî bir söylemle bütünleştirebilmesini de kolaylaştırır. Bu dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kore Savaşı'na katılmayı "cihat" olarak nitelemesi (Doster, 2012: 35), bu duruma verilebilecek örneklerden sadece biridir.

DP'nin merkez ve çevrenin taleplerini her zaman bütünleştiren bir görünüm vermediği de söylenmelidir. Bu bağlamda Süveyş Meselesi gibi Ortadoğu'ya ilişkin konularda DP siyasetinin çoğu zaman merkez ve çevre arasında savrulduğu da görülür. Bir yandan İslâmî-muhafazakâr kesimlerin Osmanlı mirasına yaraşır bir biçimde Arap dünyasıyla güçlü temaslar kurulması yönündeki talepleri, diğer yandan özellikle İngiltere'nin Türkiye'yi Ortadoğu'da güçlü birliktelikler kurması için teşvik etmesi başlangıçta bir hayli uyumlu görünür. Ancak bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu'daki hemen her soruna Batılı devletler gibi yaklaşması, bölgede ciddi bir güven kaybı oluşturmakla beraber (Oran, 2013: 495-496); bu konuda çevrenin talepleriyle çelişen DP siyaseti ciddi bir meşruiyet krizi içerisine girer. Aynı durumu Kıbrıs Sorunu'nda da gözlemlemek mümkündür. DP'nin *Kıbrıs Türk'tür* siyasetinden *taksim* tezine, *taksim* tezinden de *bağımsız Kıbrıs devleti* savunusuna dönüşen siyaseti ve bu dönüşümlerin büyük ölçüde İngiltere ve ABD'nin yönlendirmesiyle gerçekleşmesinin de özellikle çevrenin milliyetçi kesimlerinde bir hayal kırıklığı yaratmış olduğu söylenebilir (Özcan, 2019: 115-126).

Nihayetinde DP iktidarının Vaşington yolculuğu onu takip eden diğer iktidarlara nazaran oldukça sorunsuz geçer. Aslında bunun en temel nedeni, DP'nin dış yardım almaya odaklı bir iktisadi strateji benimsemesidir. Hatta bazı süreçlerde DP, bu strateji doğrultusunda kendisini destekleyen milliyetçi-muhafazakâr çevreye rağmen de hareket eder. 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nden sonra, sağ siyasal yelpazede 1958'de kurulmuş olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve darbeden sonra kurulan Yeni Türkiye Partisi (YTP) kendisini gösterir, ancak DP'nin kurumsallaştırdığı merkez sağ siyaseti daha çok AP tarafından temsil edilir.

4. Mektuplar, Askeri Harekâtlar ve Ambargolar Gölgesinde Temkinli Siyaset (1961-1980)

Darbe yönetimi döneminde Batı Bloku yanlılığından bir sapma olmadığı görülür. Nitekim 27 Mayıs darbecileri bildiri metinlerinde NATO ve CENTO'ya bağlılıklarını dile getirir ve ABD yönetimi de çok kısa bir belirsizlik sürecinden sonra Türkiye ile ilişkilerine kaldığı yerden devam etme niyetini ortaya koyar (Erhan, 2013: 681). Ancak

1960'ların ortasına doğru gerilim tırmanmaya başlar ve Türkiye-ABD ilişkilerinde güven zedeleyici hadiselerden biri bu evrede yaşanır. Nitekim 1964'te ABD Başkanı Johnson tarafından Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmaması doğrultusunda Başbakan İnönü'ye gönderilen mektup, Türkiye'de merkezin ABD konusundaki tutumunu kısmen de olsa değiştirir. Bir yönüyle bu mektup, Batı Bloku'na yönelmenin 1950'lerdeki gibi koşulsuz şartsız olmayacağını başlangıç noktasıdır. Türkiye'de merkezin bu yönde reorganizasyonu, tabii ki merkez sağ da yoğun bir biçimde etkiler.

1961 ve sonrasında merkez sağ çizgide konumlandırılacak birçok siyasal parti kurulur. Ancak DP'nin temsil ettiği siyasal çizgi, en güçlü şekilde AP tarafından takip edilir. 1961'de kurulan AP, Ragıp Gümüşpala döneminde "merkez" ve "sağ" arasındaki alanın merkeze olabildiğince yakın bir yerinde konumlanır ya da konum almaya zorlanır. Nitekim 1961 seçimleri sonucunda sağ temsil eden AP, YTP ve CKMP'nin meclis çoğunluğuna sahip olmasına rağmen; bu partilerden oluşan bir koalisyon hükümetinin kurulması engellenir, diğer sağ partiler gibi AP'nin de Cumhurbaşkanı olmasını istediği Ali Fuat Başgil'in aday olmasına dahi izin verilmez ve askerî bürokrasinin dayatmasıyla CHP-AP koalisyon hükümeti kurulur (Fedayi, 2019: 125). Dolayısıyla böyle bir politik ortamda AP, kayda değer bir varlık gösteremez. Darbe ortamının nispeten yumuşadığı bir sürece karşılık gelen 1964'te Süleyman Demirel Genel Başkan olur ve AP; askerî bürokrasiyle dirsek teması kurmayı ihmal etmeden, merkez sağın genel karakteristiğine giderek yaklaşır ve hatta onu yeniden inşa eder (Demir, 2021).

1965 seçimlerine gidilirken İnönü, CHP'nin ortanın solunda olduğunu beyan eder. İnönü nazarında hatta devlet ve anayasa da ortanın solundadır (Akt., Turhan, 2004: 144). Aslında İnönü bu söylemsel stratejisiyle merkezin bu yeni dönemdeki ideolojik kurgusunu belirlemeye çalışır. Bu stratejinin iki yönlü olduğu iddia edilebilir: Merkezin anti-komünist uyarı sistemini devreye sokarak yükselen sol siyaseti çevreleme çabası bunun bir yönüdür. Yani İnönü ortanın solu siyasetiyle, sol hareketlerin rejimi tehdit edecek bir boyuta evrilmesini engellemek niyetindedir (Demirel, 2009: 422). Bir diğer yönüyle de ortanın soluna geçiş yapma; temkinli bir şekilde ABD'den bir adım uzakta konum alma, yani "görece özerkleşme" eğilimini yansıtır (Bora, 2020b: 165). CHP'nin kendisini ve hatta devleti "ortanın solu" olarak tanımladığı bu ortamda, Demirel'in AP'si "ortanın solu Moskova yolu!" söyleminde somutlaşan anti-komünizm siyaseti aracılığıyla çevrenin dinî reflekslerini canlı tutmaya çalışır. Bu süreçte AP söylemsel olarak sol siyaseti çevrelemenin aksine bir dışsallaştırma hatta düşmanlaştırma stratejisi takip eder (Koca, 2021: 549-552; Özdemir, 2013: 254-255). AP'nin 1965 seçimleri sonucunda TBMM'de 15 milletvekili bulunan Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) yönelik saldırgan tavrı bir yana dursun (Demir, 2021: 512), bu stratejinin daha çok söylemsel düzeyde olduğu iddia edilebilir. Zira AP'nin kazandığı 1965 seçimlerden yaklaşık iki yıl sonra, SSCB ile

geniş kapsamlı bir ekonomik iş birliği anlaşması imzalanacak ve Başbakan Demirel “çok yönlü dış politika”nın gereği olarak Moskova’yı ziyaret edecektir (Özcan, 2021: 238). Tabi ki merkez sağın görece bu manevra kabiliyetine sahip olmasında, Soğuk Savaş’ta görülen yumuşama döneminin etkisini hatırd tutmak gerekir.

1960’larda çevrede yükselen sol hareketler, çevrenin baskın ideolojik çehresini belirgin bir biçimde değiştirir. Hatta yalnız çevrenin değil, merkezi temsil eden askerî ve sivil bürokrasi içerisinde de sol eğilimler kendisini gösterir. Sol eğilimlerin giderek güçlendiği bu dönemde ne CHP’nin çevreleme ne de AP’nin dışsallaştırma stratejileri tam olarak başarı sağlar. Sol hareketler CHP’nin oldukça solunda konumlanmayı sürdürdükleri gibi, AP’nin dışsallaştırma stratejisi sivil toplumdaki siyasal şiddet ortamını her geçen gün daha da hararetlendirir. Nitekim artan şiddet olaylarından duyulan rahatsızlık Orduyu harekete geçirir ve 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası verilerek, Demirel hükûmeti istifaya zorlanır.

1970’lere gelindiğinde AP’den ayrılan bir grubun DemP’i kurması merkez sağın içsel bir bölünmeye girmesine neden olur. Ancak belki de bundan daha önemlisi merkez sağın daha sağdan gelen hareketler marifetiyle bir ufalanma sürecine girmesidir. AP’nin bir yandan çağdaş ve laik; diğer yandan milliyetçi-muhafazakâr olduğunu izhar eden çelişkili siyaseti bu ufalanmadaki temel neden olarak görülebilir. Bu çelişkinin çatlaklarından biri milliyetçi, diğeri dinî temelli olmak üzere iki siyasal hareket zamanla yükselecektir. Bunlardan ilki CKMP’nin ismini 1969’da Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştiren Alparslan Türkeş’in Ülkücü Hareketi; ikincisi de çevrenin İslâmî talep ve beklentilerini bu zamana kadar en güçlü ve samimî bir biçimde ele alan Necmettin Erbakan’ın Millî Görüş Hareketi’dir (Buçukcu, 2021: 26-27; Demir, 2021: 514). Ancak farklı ideolojik koordinatları merkez alan bu hareketler, daha sonra Demirel’in Milliyetçi Cephe’sinde birleşecektir.

1970’lerin fiziksel şiddeti de barındıran iç siyasal çatışma ortamı, bütün olarak dış siyaseti ve dolayısıyla ABD ilişkilerini de etkiler. Bu dönemdeki koalisyon hükûmetlerinin bir hayli kırılğan nitelikte olması, dış siyasetin büyük ölçüde askerî bürokrasi etkisine girmesi sonucunu doğurur. 1950’lerde merkez ve çevrenin müştereken paylaştığı anti-komünizm siyasetinin yanına; 1970’lerde Amerikan karşıtlığı eklenir. Tabi ki bu Amerikan karşıtlığı, anti-komünizm kadar kesif ve güçlü değildir. Örneğin dönemin hiçbir hükûmeti tarafından NATO’dan çıkılması gibi politikalar dile getirilmez (Erhan, 2013: 695). Ancak büyük ölçüde sol hareketlerin inşa ettiği Amerikan karşıtı kamuoyu ve NATO’ya karşı güvensizliği oluşan askerî bürokrasinin talepleri bir noktada bütünleşir. 1974 Kıbrıs harekâtının ABD’nin tüm karşı çıkışlarına rağmen birbirlerine neredeyse taban tabana zıt partilerden oluşan CHP-MSP hükûmeti tarafından gerçekleştirilebilmesi, bu yönde bir bütünleşmenin önemli göstergelerinden biridir. İdeolojik muhteviyatı ne olursa olsun, bu dönemde kurulan hükûmetlerin tamamı da bu bütünleşme alanının sınırları içerisinde hareket

etmek mecburiyetinde kalır. Örneğin 1965 seçimlerinde Johnson ile fotoğraflarını propaganda aracı olarak kullanan Demirel; 1970'lere de uzanan başbakanlığı dönemlerinde, çoğu zaman Amerikan karşıtı kamuoyunun baskısıyla da olsa, ABD'ye rağmen birçok karar alır (Oran, 2013: 669-678; Özcan, 2020: 278). Nitekim Demirel hükûmetleri askerî bürokrasi ve bu kamuoyunun etkisiyle; üslerde görevli Amerikan askerlerinin statüsünden duyulan rahatsızlıkları gidermek amacıyla 1968'de ABD ile yeni bir ikili anlaşmanın imzalanmasını sağlamış (*Resmî Vazife Sırasında İşlenen Suçlarla İlgili Anlaşma*), 1970'lerin başında ABD'nin haşhaş ekimine yönelik artan baskılarına direnç göstermiş, ABD ambargolarına cevaben 1975'te *Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması*'nı tek taraflı olarak feshederek Türkiye'deki Amerikan üslerinin faaliyetlerini durdurmuş ve ABD'nin İran'daki rehine vatandaşlarını kurtarması için İncirlik Üssü'nü kullanmasına izin vermemiştir (Erhan, 2013: 692-715).

Görüldüğü üzere 1961-1980 arasında AP'nin temsil ettiği merkez sağ siyaseti, merkez ve çevre arasında salınma kalıbını büyük ölçüde takip eder. Ancak bu salınma uğraşı, DP'ninkinden oldukça zahmetli olur. AP; bir yandan yükselen sol hareketler ve bu hareketleri en azından seçimlerde merkeze yaklaştıran Ecevit'in ortanın solu (daha sonra demokratik sol) siyaseti, diğer yandan ABD'nin güven zedeleyen söylem ve politikaları nedeniyle DP kadar güçlü bir hegemonya kuramaz. Türk sağında 1969-1971 arasında belirginleşen çözülme süreci, bu hegemonik anlamdaki başarısızlığın bir göstergesi olarak görülebilir. Zira bu süreçte MHP'nin sol ile mücadelede radikal bir tavır sergilemesi, MNP'nin çok daha belirgin bir İslâmî kimliği temsil etmesi ve son olarak DP'lilerin affı konusunda Demirel'in tavrını eleştiren ve bütçe görüşmelerinde ret oyu veren küskünlerin DemP'i kurması; AP'nin hegemonik gücünü epeyce zayıflatır (Akça, 2020: 104).⁸ Özetle bu iç ve dış etmenler nedeniyle, AP ne ABD siyaseti ve ekonomisiyle dilediği gibi bütünleşebilir ne de kendi tabanını konsolide etmeyi başarır; yani merkez ve çevre arasında debelenirken kimseyi memnun edemez. Nihayetinde AP, *etken* bir hegemonik aktör olarak merkez ve çevrenin taleplerini ustalıkla bütünleştiren DP'nin aksine; sadece bu taleplerin bütünleştiği alanda hareket etmek durumunda olan ve bunu yaparken de birtakım başarısızlıklar sergileyen *edilgen* bir siyasal performans ortaya koyar. 1980'lerde merkez sağ siyasetin bayrağını devralacak olan Özal liderliğindeki ANAP'ın işi AP'den çok daha kolay olacaktır. Çünkü 12 Eylül Askerî Darbesi, kendinden önceki tüm siyasal bakiyeyi ve özellikle solu deyim yerindeyse resetleyecektir. Ayrıca bu yıllarda giderek Doğu Bloku'nun güç kaybettiği ve ABD'nin küresel güç olma iddiasını perçinlediği bir sürece girilecektir.

---

⁸ İsmet Akça (2020)'nin bu çözümlerin sadece ideolojik değil, aynı zamanda sınıfsal farklılaşmalara dayandığına vurgu yaptığını burada ifade etmek gerekir.

5. Küresel Kapitalizme Entegre Olmak: Özal'lı Yıllar (1983-1991)

Bu zamana kadar pek çok farklı gerekçeyle, 12 Eylül'ün arkasında ABD desteğinin olduğu ifade edilmiştir. Tarafların somut beyanlarına sahip olunmadığı için bu iddiaya büyük bir şerh düşülmesi gerekirken, Türkiye'nin darbe sonrasında siyasal ve iktisadi düzlemde neredeyse tamamen ABD'nin yörüngesine girdiğini ifade etmek mümkündür (Uzgel, 2010: 37-39). Keza 12 Eylül darbecileri bildiri metinlerinde NATO'ya bağlılık mesajı vererek, merkezin Soğuk Savaş'taki pozisyonunda bir değişiklik olmayacağını gösterir. 1980'lerin başında Carter yönetimi tarafından gündeme getirilen "ılımlı İslâm" veya "yeşil kuşak" stratejisiyle ABD, SSCB'nin İslam dünyasındaki etki alanını daraltmayı amaçlar. Nitekim bu strateji, Türkiye'de 12 Eylül Askerî Darbesi sonrası devlete giydirilmeye çalışılan "Türk-İslâm sentezi" elbisesiyle bir hayli kesişir ki (Oran, 2010a: 21) bu kesişim sadece ideolojik düzlemde değildir. Bunun belki de en açık tezahürü iktisadi düzlemde, daha açık bir ifadeyle, Türkiye'nin neoliberalizm rüzgârına kapılarak daha önce görülmemiş bir biçimde küresel kapitalizme entegre olma çabasında görülür. Tabi ki bu çabanın ilk vesikası, Darbeden önce Demirel hükûmeti tarafından alınan 24 Ocak Kararları'dır (Bora, 2020a: 550).

Darbe sonrası sivil siyasete dönüş çabalarına, Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) hukuk dışı kararları ket vurur (Tanör, 2013: 55-59). Yasaklı olmalarına rağmen Demirel ve Erbakan'ın gölge genel başkan oldukları partiler MGK vetosuna takılır. Hatta Erdal İnönü'nün Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) de bu vetolardan nasibini alarak, 1983 genel seçimlerine giriş vize alamaz. Bu vizeyi 3 parti alacaktır ki bunlar Turgut Sunalp'ın Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Necdet Calp'ın Halkçı Parti'si (HP) ve Turgut Özal'ın ANAP'ıdır. Askerî rejimin gönlünde yatan merkez sağ oyları toparlayabileceği düşünülen MDP'dir; ancak çok da beklenmedik bir biçimde ANAP seçimin galibi olur (Tanör, 2013: 60-61) ve Soğuk Savaş'ın resmî olarak sona ermesine kadar -ki bu savaşın günümüzde dahi devam ettiği söylenebilir- ANAP iktidarı sürer. Dört eğilimi (milliyetçi, İslâmcı, merkez sağ, merkez sol) temsil iddiasında olan ANAP, baskın bir biçimde DP-AP çizgisinin devamı olan bir hareket görünümü verir. Yine de bir çizgi illüzyonuna kapılmadan, Özal'ın inşa ettiği bu hareketin seleflerinden ayrılan birtakım özgünlükler taşıdığını vurgulamak gerekir. Her şeyden önce ANAP'ın kuruluşu ve iktidar yılları; küresel sistemin giderek ABD lehine dönüşüme uğradığı, SSCB'nin kan kaybettiği ve sonunda da dağıldığı yıllardır. Dolayısıyla daha öncesinde merkez sağın bu iki süper güç arasında yer yer denge siyaseti gütmeye zorunluğunun yükü bu dönemde hafiflemiştir. Ayrıca komünizmin panzehri olarak görülen Türk-İslâm sentezinin merkezi bir değer halini almaya başlaması, bu dönemde ANAP'ın merkeze eklenmesini bir hayli kolaylaştırır. Yani hem iç hem dışta Özal'ın zihnindeki projeyi hayata geçirebileceği fazlasıyla elverişli bir ortam vardır.

Özal'ın iktidar yolculuğu, Menderes ve Demirel'inkine nazaran sessiz sedasız bir biçimde gerçekleşir. Zira Özal'ın ANAP'ı, ne DP gibi bir tek-parti düzenine ne de AP gibi yükselen sol eğilimlerin çekim merkezi haline gelen merkez sol siyasete karşı mücadele eder. Özal'ın 1983 seçimlerindeki rakipleri, darbe yönetiminin güdümünde hareket eden kurgusal merkez sağ (MDP) ve merkez sol (HP) oluşumlardır. Seçim sonrasında da Özal'ın askerî bürokrasiyle genellikle barışık bir siyaset yürütmesi işini oldukça kolaylaştırır. Ayrıca ANAP, 1980'lerde muhafazakârlığın liberal ekonomi politikalarıyla uzlaşmasına dayanan ve ABD'de Cumhuriyetçi Parti ve İngiltere'de Muhafazakâr Parti tarafından temsil edilen Yeni Sağ'ın Türkiye şubesi gibidir (Ertan, 2021: 969). Yeni Sağ rüzgârını arkasına alan Özal, ANAP'ın milliyetçi-muhafazakâr bir parti olduğunu ısrarla vurgulayarak liberal tanımlanmasını kullanmaktan imtina etse de partinin en azından iktisadi anlamda liberal politikaları savunduğu ve uygulamaya koyduğu açıktır (Taşkın, 2009: 466-468). Bu iktisaden liberal yönelimi, fikren ya da siyaseten gözlemlemek pek mümkün olmaz. Keza darbe rejiminin getirdiği siyasî yasakların kaldırılması meselesini, Özal'ın 1987'de referandumuna götürmesi ve referandum sürecindeki "hayır" yönelimli propaganda dili ANAP hareketinin liberalliğine gölge düşürür. Yine Özal'ın yerel seçimlerin ön tarihe alınması konusunu dahi referanduma götürmesi, rakiplerin hazırlıksız yakalanmasına dönük bir strateji izlenimi verir ki zaten 1988'de gerçekleştirilen bu referandum Türkiye'nin ilk ve tek "hayır" oyu çıkan referandumudur. Bu süreçte siyasal yasakları kalkan liderlere ve özellikle Demirel'e "korkulu rüyası" gibi yaklaşan Özal'ın yürüttüğü panik siyaseti, ANAP'ın çözülme sürecini de beraberinde getirir. Nitekim Demirel, Erbakan ve Türkeş gibi sağ yelpazeye uzun yıllar temas etmiş liderler; Özal'ın hegemonik etkisini giderek sönmüştür. Ayrıca Erdal İnönü'nün Sosyaldemokrat Halkçı Parti'si ve Ecevit'in Demokratik Sol Parti'si de Özal'ın siyaset alanının bir hayli daralmasına neden olur. Özal da bunu anlamış olacak ki 1989'da Cumhurbaşkanı adaylığı olur ve tartışma yaratan bir seçimle ANAP'lı milletvekillerinin oylarıyla Cumhurbaşkanı seçilir.

Askerî bürokrasiyle ilişkiler çerçevesinde, Başbakan Özal ile Cumhurbaşkanı Özal arasında bir farklılık olduğu görülebilir. Başbakan Özal merkezle görece uyumlu bir siyaset takip etmeye çalışırken; Cumhurbaşkanı Özal çok daha popülist ve "ezber bozan" bir siyaset tarzı benimser. Nitekim 1980'lerin sonuna doğru iç politikadaki daralmanın Özal'ı daha aktif bir dış politikaya yönelttiği de iddia edilebilir. Ancak Özal'ın "bir koyup üç alma" söylemiyle cisimleşen aktif dış politika mantığı, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren münferit örnekler dışında pasif kalmaya kurgulu merkezî değerler ve bunların temsilcileriyle çelişir (Denk, 2009: 1209). Bu çelişki I. Körfez Savaşı'nda gün yüzüne çıkar. Cumhurbaşkanı Özal, bu savaşa aktif olarak katılmayı arzu ederken, askerî bürokrasi bu kanaatte değildir ve nitekim Genelkurmay Başkanı Necip Toruntay istifa eder. Özal'ın bazı durumlarda sadece askerî bürokrasiyi değil, aynı zamanda sivil bürokrasiyi de tedirgin ve rahatsız ettiği görülür. Dış ziyaretlerinde bazı teamüllere uymayan, dış politikada kendisini bürokrasiden ve hatta

kabineden azade bir yer de konumlandırarak salt lider-merkezli bir siyaset tarzı benimseyen Özal (Oran, 2010a: 30); merkezi temsil eden kesimlerin eleştirileriyle karşılaşır. Bu yönüyle Türkiye'nin Özal'lı yılları, öncesinden çok daha açık bir biçimde bazı merkezî değerleri aşındıran ve buna mukabil kendi siyaset tarzını güçlü bir biçimde merkeze taşımaya başlayan bir merkez sağ anlayışının belirmesi açısından önem taşır.

ANAP'ın fazlasıyla muğlak olan “dört eğilim” söylemi, aslında bir açıdan siyasal eğilimler arasındaki farklılıkları önemsizleştirerek ikincil konuma düşürür. Nitekim Nilüfer Göle (2017: 46)'nin de işaret ettiği gibi, ANAP siyasetinin “ideolojik değerlerden çok pragmatik değerlerin” savunuculuğuna dayandığı görülür. Kuşkusuz Özal pragmatizmi, onun hemen her alana uyarladığı iktisadi rasyonelitleyle bir arada düşünülmelidir (Bora, 2018a: 589-599). Keza bu pragmatik/ekonomist siyaset sadece iç politikada değil, aynı zamanda dış politikada da araçsallaştırılır (Denk, 2009: 1209-1210). Kabaca “ticaret yapan iki ülke arasındaki tüm sorunlar çözülür” türünden bir anlayışa dayanan bu dış politika (Oran, 2010a: 28), ANAP sonrası merkez sağ çizgide sıkça gözlemlenen bir pratik olacaktır. Hatta Özal döneminde yoğunlaşan küresel kapitalizme entegrasyon çabaları, dış politikada neredeyse sadece ekonomik koşulların dikkate alınması sonucunu doğurur. Sözelimi bu dönemde Kıbrıs sorunu, Ermeni tasarısı vb. birçok konunun derinlikli bir biçimde ele alınmaması, bunların günümüze değin sürmesine yol açacaktır (Oran, 2010a: 28-29). Bununla birlikte; çok daha “aktif bir dış politika” üzerinden popülerleştirilen neo-Osmanlılık siyasetinin içteki hegemonik imkânlarından, AK Parti dâhil olmak üzere, merkez sağ çizginin tamamı faydalanacak ve bu durum Türkiye'yi bazı süreçlerde içinden çıkamayacağı sorunlara sürükleyecektir (Denk, 2009: 1210).

Yukarıda genel çerçevesi çizilen Türkiye'nin Özal'lı yıllarındaki Vaşington yolculuğuysa, DP iktidarı dönemiyle benzerlik gösterir. Ancak içsel ve dışsal birtakım faktörler nedeniyle DP döneminden farklı nitelikler gösterdiğini ifade etmek gerekir. Bu dönemde küresel kapitalizme entegre olma çabası, dolaysız bir biçimde ABD'yle güçlü ve istikrarlı ilişkiler kurmayı gerektirir. Nitekim birkaç istisna dışında ABD ilişkileri neredeyse sorunsuz geçer ve Türkiye bu dönemde tamamen ABD müttefiki bir ülke gibi hareket eder. Örneğin, 1989'da Panama'yı işgal eden ABD, Birleşmiş Milletler tarafından büyük çoğunlukla kınanırken; Türkiye ABD lehinde oy kullanır (Oran, 2010a: 30-31). Yine I. Körfez Savaşı'nda Özal'ın ABD'yle tamamen uyumlu bir dış politika yürüttüğü görülür. Özal'ın savaşa fiilen katılma çabaları, güvenlik bürokrasisi ve muhalefetin itirazları nedeniyle başarısızlıkla sonuçlansa da ABD'nin İncirlik başta olmak üzere üs ve tesisleri kullanmasına izin verilir ve Türkiye ABD'nin talebi doğrultusunda Irak sınırındaki asker sayısını arttırır (Ertosun, 2014: 312). Tüm bunlarla birlikte, Özal'ın ABD'ye bu denli yakın bir dış politika yürütmeyi Türkiye'nin iktisadi anlamda güçlenmesinin ve dolayısıyla özellikle bölgesel düzeyde otonomisini artırmasının bir yolu olarak gördüğü ifade edilmelidir (Balcı & Gülener, 2018: 79). Bu dönemdeki ABD yönelimini sadece merkez sağ siyasete yüklemek de oldukça

indirgemeci olur. Bazı dönemler gerilen Özal-askerî bürokrasi ilişkilerine rağmen, darbe sonrasında merkezin ABD-merkezli bir konum aldığını gözden kaçırmamak gerekir. Bu minvalde özellikle SSCB'nin dağılma sürecine girdiği, yani “komünizm tehdidinin” ortadan kalktığı, bu dönemde Türkiye'nin Batı nezdinde düşmeye başlayan jeostratejik öneminin I. Körfez Savaşı'nda olduğu gibi ABD yönelimli aktif bir politika sayesinde geri kazanılabileceği düşünülür (Oran, 2010b: 210). Nihai olarak ABD yanlılığı her ne kadar Özal-merkezli bir dış politika gibi görünse de bu dönemde merkezî bürokrasi de ülke çıkarları için bu konumlanışı gerekli görür ve sadece Özal'ın ani reaksiyonlarına muhalefet eder.

6.Sonuç

Çalışma kapsamında Türkiye'de merkez sağ iktidarların ABD ile ilişkileri genel bir çerçeveye analiz edilmiştir. Bu analizde merkez sağ salt ABD-merkezli bir siyaset olarak ele alan yaklaşımlardan ziyade, bu çizginin “merkez” ve “sağ” vasıflarının her ikisinin de belirleyici etkisine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle öncelikle merkez sağın genel karakteristiklerinin tartışıldığı ilk bölümde, Soğuk Savaş ortamının bu çizgiyi nasıl şekillendirdiği üzerine bir sorgulama yapılmış, ardından DP-AP-ANAP çizgisinin iktidar dönemlerinde Soğuk Savaş'ta alınan farklı konumlar ve bunların nedenleri teşhis edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede DP'nin Soğuk Savaş'ın gergin atmosferinde ABD yanında olmayı uygun bulan merkez ve dinî hassasiyetlere sahip çevrenin talep ve beklentilerini birleştirmesindeki başarısı dikkat çeker. AP ise Soğuk Savaş'ın nispeten yumuşayan atmosferinde ABD ile arasına mesafe koymak isteyen merkez ve solun yükselişe geçtiği çevrenin etkileriyle daha çok edilgen bir siyaseti yansıtır. Son olarak ANAP, Soğuk Savaş'ın en azından resmî olarak sona ermeye başladığı ve neredeyse tüm dünyanın küreselleşme dalgasına girmeye başladığı bir atmosferde, merkez ve çevreyi çeşitli söylemsel ve yapısal stratejilerle küresel kapitalizme entegre etme çabasında olan, bunu büyük ölçüde başaran ve hatta çevrenin talep ve beklentilerini merkeze taşıyan bir siyaseti temsil eder.

Sonuç olarak, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'de merkez sağ çizgisi; Vaşington yolunda bazen “merkez”, bazen de “sağ” vasfını öne çıkararak seyahat eder. “Merkez” vasfı, bu çizginin ABD'ye olan mesafesini tayin eden ana unsurdur. Yani bu mesafe; merkezin müsaade ettiği dönemlerde fazlasıyla yakın, merkezin temkinli olduğu dönemlerde de en az bir adım uzaklığındadır. Bu çizginin “sağ” vasfıysa anti-komünizmin hegemonik imkânlarından faydalandığı zamanlarda daha çok belirginleşir. Anti-komünizm siyaseti, özellikle merkezin ABD'ye yakın konum aldığı zamanlarda, merkez ve çevrenin Vaşington'a doğru birlikte hareket etmelerini oldukça kolaylaştırır. Tabi ki bu birlikte yolculuğun rehberliği de merkez sağ siyaseti tarafından gerçekleştirilir.

Kaynakça

- Akça, İ. (2020). Yetmişli Yıllarda Hegemonya Krizi, Ordu ve Militarizm. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları* içinde (ss. 99-119). İletişim Yayınları.
- Balcı, A., & Güleler, E. M. (2018). Turgut Özal Dış Politikası: Amerikan Düzeninde Yeniden Konumlanma ve Otonomi Arayışı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15(55), 77-98.
- Başkan, B. (2011). Krizdeki Merkez Sağ-Yeniden Konumlanma Bunalımı. *Liberal Düşünce Dergisi*, 63, 153-168.
- Beriş, H. E. (2018). Türk Sağ ve Liberalizm-Bir Fay Haritası Çıkarma Denemesi. M. Yılmaz (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm* içinde (C.7, ss. 389-415). İletişim Yayınları.
- Bobbio, N. (1999). *Sağ ve Sol: Bir Politik Ayrımın Anlamı* (Z. Yılmaz, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Bora, T. (2018a). Turgut Özal. M. Yılmaz (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Liberalizm* içinde (C. 7, ss. 589-601). İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2018b). *Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık*. İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2020a). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*. İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2020b). Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi: Amerika: "En" Batı ve "Başka" Batı. U. Kocabaşoğlu (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık* içinde (C. 3, ss. 147-169). İletişim Yayınları.
- Bora, T., & Ünüvar, K. (2019). Ellili Yıllarda Türkiye'de Siyasî Düşünce Hayatı. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları* içinde (ss. 159-175). İletişim Yayınları.
- Buçukcu, Ö. (2021). Edilgen Bir Siyasal Kimlik: Türkiye'de "Merkez Sağ" (1960-1980). *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 17(60), 12-32.
- Can, C. (2023). Türkiye'de Sağ-Sol Ayrımını İnşa Eden Yatay ve Dikey İdeolojik Eksenler: Bir Siyasal Yelpaze Önerisi. *İnsan ve Toplum*, Elektronik Erken Baskı. DOI: 10.12658/M0722
- Cengiz, F. Ç. (2021). Türkiye'deki Merkez Sağ'da Devlet, Siyaset ve Hizmet İlişkisi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 9(1), 156-174. <https://doi.org/10.14782/marmarasbd.767419>
- Cumhuriyet. (1949, Eylül 20). *Erimin İzmitteki Demeci- Başbakan Yardımcısına göre, Türkiye, yakın gelecekte Küçük bir Amerika olacak*. Erişim Adresi: <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1949-09-20/0>
- Cumhuriyet. (1957, Ekim 31). *Celâl Bayar, 30 yıl sonra Türkiye küçük Amerika bir olacak, dedi*. Erişim Adresi: <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1957-10-21/0>
- Çınar, M. (2009). Merkezlessiz Siyaset, Siyasetlessiz Merkez. Ö. Laçiner (Ed.), *Modern*

- Türkiye’de Siyasî Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler* içinde (C. 9, ss. 497-518). İletişim Yayınları.
- Demir, D. C. (2021). Altmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demirkırat’tan Adalet Partisi’ne Merkez Sağın Sancılı Serüveni. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye’nin 1960’lı Yılları* içinde (ss. 483-517). İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2009). 1946-1980 Döneminde “Sol” ve “Sağ”. Ö. Laçiner (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler* içinde (C. 9, ss. 413-450). İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2018). Adalet Partisi. M. Yılmaz (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Liberalizm* (C. 7, ss. 548-583). İletişim Yayınları.
- Denk, E. (2009). Türkiye Siyasetinin Dış Politik(a) Tabuları. Ö. Laçiner (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler* içinde (C. 9, ss. 1207-1228). İletişim Yayınları.
- Doster, B. (2012). Türkiye’de NATO Karşıtlığının Tarihsel ve Siyasal Kökenleri. *Ortadoğu Analiz*, 4 (40), 31-41.
- Ecevit, B. (2009). *Ortanın Solu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erdem, E. E. (2019). Türkiye-ABD İlişkilerinin Zirve Noktası: Celal Bayar’ın ABD Ziyareti. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye’nin 1950’li Yılları* içinde (ss. 135-150). İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. (2013). 1960-1980 ABD ve NATO’yla İlişkiler. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (C. I, ss. 681-715). İletişim Yayınları.
- Ertan, M. (2021). Türkiye’de Siyasal Merkezin Dönüşümü: 1990’larda Merkez Sağın Bölünmesi ve Düşüşü. *Mülkiye Dergisi*, 45(4), 963-992.
- Ertosun, E. (2014). Dış Politikada Özal’lı Yıllar. C. Göktepe & T. Ü. Bilgiç (Ed.), *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1946-2012* içinde (ss. 289-318). Ufuk Kitapları.
- Fedayi, C. (2019). Adalet Partisi’nin Birinci Dönemi: 1961-1971. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(57).
- Göle, N. (2017). *Melez Desenler*. Metis Yayınları.
- Kaynar, M. K. (2021). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Siyasî İktidarın Profili: Merkez Sağ, Darbeler, Krizler, Koalisyonlar. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye’nin 1960’lı Yılları* içinde (ss. 301-313). İletişim Yayınları.
- Koca, B. (2019). Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti’nin Özgürlük ile İstismar Arasındaki Dinî Politikaları. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye’nin 1950’li Yılları* içinde (ss. 293-319). İletişim Yayınları.
- Koca, B. (2021). Altmışlı Yıllarda Türkiye’de Anti-komünizm: Truman Doktrini’nden Komünizmle Mücadele Dernekleri’ne. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye’nin 1960’lı Yılları* içinde (ss. 545-569). İletişim Yayınları.
- Mardin: (2006). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. M. Türköne & T. Önder (Der.), & Ş. Gören (Çev.), *Türkiye’de Toplum ve Siyaset- Makaleler I* içinde (ss. 35-78). İletişim Yayınları.

- Mert, N. (2007). *Merkez Sağın Kısa Tarihi*. Selis Kitaplar.
- Oran, B. (2010a). 1980-1990 Dönemin Bilançosu. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde (C. II, ss. 9-33). İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2010b). 1990-2001 Dönemin Bilançosu. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde (C. II, ss. 203-242). İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2013). 1945-1960 Dönemin Bilançosu. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde (C. II, ss. 479-498). İletişim Yayınları.
- Özcan, G. (2019). Ellili Yıllarda “Dış” Politika. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları* içinde (ss. 97-133). İletişim Yayınları.
- Özcan, G. (2020). Yetmişli Yıllarda “Dış” Politika. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları* içinde (ss. 261-290). İletişim Yayınları.
- Özcan, G. (2021). Altmışlı Yıllarda “Dış” Politika. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* içinde (ss. 217-256). İletişim Yayınları.
- Özdemir, H. (2013). Siyasal Tarih (1960-1980). S. Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi 4 - Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde (C. 4, ss. 227-292). Cem Yayınevi.
- Sunar, İ. (1985). Demokrat Parti ve Popülizm. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde (C. 8, ss. 2076-2086).
- Tanör, B. (2013). Siyasal Tarih (1980-1995). S. Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi 5 - Bugünkü Türkiye 1980-2012* içinde (C. 4, ss. 27-161). Cem Yayınevi.
- Taşkın, Y. (2009). Türkiye’de Sağcılık: Bir Kavramın Yerlileşme Tarihini Anlamak... Ö. Laçiner (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce-Dönemler ve Zihniyetler* (C. 9, ss. 451-473). İletişim Yayınları.
- Turhan, İ. (Haz.). (2004). *İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Uzgel, İ. (2010). 1980-1990 ABD ve NATO’yla İlişkiler. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: C. II* (ss. 34-81). İletişim Yayınları.
- Varel, A. (2019). Ellili Yıllarda Muhalefet: Hükümete Yönelik Temel Eleştiriler ve DP Karşısında CHP’nin İdeolojik Konumlanması. İçinde M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları* (ss. 203-234). İletişim Yayınları.